

*Михайліна Т. В.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії
та історії держави і права та адміністративного права
Донецького національного університету*

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДОВИХ ЕЛЕМЕНТІВ КАТЕГОРІЇ «НОРМОТВОРЧІСТЬ»

Анотація. Статтю присвячено дослідженню складових елементів категорії «нормотворчість», які в той же час виступають щодо неї суміжними категоріями. Обґрунтовано позицію відносно змістовної різниці складових елементів та етапів нормотворчості.

Ключові слова: нормотворчість, правотворчість, регулятори суспільних відносин, джерела права, правосвідомість.

Постановка проблеми. Суспільна система являє собою складний, комплексний механізм, який для ефективного функціонування потребує наявності у своєму складі регуляторів, що регламентують дію інших його частин. Такими регуляторами і виступають соціальні норми, правила поведінки, що складаються у суспільстві та призначені для упорядкування суспільних відносин. Те, що правові норми є видом соціальних, для сучасної юридичної доктрини є аксіомою, але не таким однозначним є питання позначення та визначення змістовної сутності процесів утворення соціальних норм різних видів. Так, на сьогодні не вщухають наукові дискусії з приводу співвідношення категорій «нормотворчість», «правотворчість», «законотворчість», «формування права», «правоутворення», «правозакріплення».

Ця доктринальна проблема цілком закономірно перетікає в проблему практичного характеру, оскільки процес правотворчості повинен відбуватися у суворій відповідності до правових приписів, а отже виникає питання, з якого моменту він підлягає регламентації. Перелічені неузгодженості становлять проблематику обраної теми дослідження та обумовлюють її актуальність.

Мету дослідження складає обґрунтування співвідношення складових елементів категорії «нормотворчість».

Об'єктом наукової статті є загальна теорія нормотворчості, причому у якості предмета можна виділити складові елементи нормотворчості та їх співвідношення.

Виклад основного матеріалу. Перш, ніж перейти безпосередньо до розгляду змісту нормотворчості та її складових елементів, слід зазначити, що у науковій літературі комплекс категорій, що підлягають розгляду, нерідко згадується не в якості елементів, а в якості стадій нормотворчості. Але інший термін, а саме: «складові елементи нормотворчості» вживається у роботі абсолютно усвідомлено, оскільки обґрунтовується, що стадії будь-якого процесу відбуваються у певній послідовності, яка зумовлює наявність кінцевого результату. У даному ж випадку перелічені явища можуть відбуватися паралельно, можуть зумовлюватися одне одним, а можуть перериватися на певному етапі. А отже мова про стадії не йде, і розглядатиметься саме співвідношення складових елементів нормотворчості.

Поняття «нормотворчість» у першу чергу необхідно відрізнити від поняття «правотворчість». У юридичній літературі дані терміни іноді використовуються як синоніми, проте перше з вказаних понять має вочевидь більший обсяг. Так, у наукових джерелах обґрунтовується, що нормотворчість включає в себе такі види як соціально-технічну та соціальну нормотвор-

чість. Остання охоплює як власне правотворчість (у тому числі законотворчість), так і позаправову нормотворчість (формування корпоративних, релігійних та інших норм). Результатом правотворчості є власне правова норма, що відрізняється специфічним правовим змістом і способом впливу на суспільні відносини, а результатом нормотворчості може бути й інша соціальна норма (релігійна, моральна, політична, корпоративна). А отже, зазначається авторами, нормотворчість – найбільш широке поняття, яке включає в себе всі види і способи створення правил поведінки відповідним чином уповноважених суб'єктів [1, с. 67]. Але з таким твердженням можна погодитись лише частково. Тобто, якщо мова йде про створення інших від правових видів соціальних норм (моральних, корпоративних, релігійних і т. д.), то нормотворчість починається у соціумі і там же і закінчується, не піднімаючись на офіційний рівень. І у такому випадку не можна казати про наявність у нормотворчості відповідним чином уповноважених суб'єктів. Якщо ж мова йде про створення правових приписів, то через формування права нормотворчість виходить на правотворчість (процес формування права починається у соціумі, а закінчується на рівні офіційних органів або посадових осіб). Таким чином, безсумнівним є те, що нормотворчість виступає найширшою зі вказаних категорій, оскільки охоплює створення приписів всіх видів: технічних норм, соціальних норм та особливого виду соціальних норм – правових.

Як стверджує С. О. Комаров: «Коротко співвідношення правотворчості і нормотворчості можна було б висловити в такій формулі: всяка правотворчість включає нормотворчість як процес, але не всяка нормотворчість стає правотворчістю і тотожна їй» [2, с. 81]. Але, якщо погодитись з такою формулою, слід визнати більший обсяг саме правотворчості, оскільки включати в себе щось інше за загальнофілософськими принципами співвідношення може лише ширша за обсягом категорія.

Тому можна повністю підтримати позицію, що нормотворчість – це процес створення і закріплення соціальних і правових основ, правил поведінки в суспільстві і державі, з подальшим їх санкціонуванням в законодавчих актах держави і прийняттям деяких з цих основ в якості офіційно незакріплених, але діючих, що мають важливе місце у внутрішньодержавної громадської життя [3, с. 230].

Нормотворчий процес на всіх етапах свого ходу представляє не тільки правознавчий, а й соціологічний інтерес. По-перше, будучи за своєю природою соціальним явищем, він реалізує певні інтереси соціальних груп і прошарків і вже в силу цього підлягає соціологічним дослідженням. По-друге, для соціології важливо зрозуміти, які саме чинники соціального характеру впливають на зміст нормотворчості, які саме з фактично сформованих соціальних норм отримують законодавче оформлення і підкріплення [4, с. 85]. І у зв'язку з цим на перший план виходить свідомість особи як своєрідного інструменту, через який власне і відбувається сприйняття певних правил поведінки, оцінка їх як правильних, корисних, внаслідок чого наступним

етапом стає закріплення у соціумі. У разі ж переходу інших видів соціальних норм до категорії правових, таким інструментом вже виступає правосвідомість, з'єднуючі відносно самостійні процеси нормотворчості та правотворчості в єдиний процес формування права (або правоутворення).

Формування права (правоутворення) є відносно тривалим процесом формування юридичних норм, що починається з визнання державою певних повторювальних суспільних відносин, усвідомлення необхідності їх правового регулювання, формального закріплення і державного захисту юридичних приписів [5, с. 320].

Вітчизняна юридична література характеризується наявністю різних дискусійних підходів до розуміння феномена правоутворення, що визначається як: «процес, через який здійснюється трансформація соціальних чинників у юридичні норми» [6, с. 16]; специфічна технологія, змістом якої є сукупність суспільних відносин, націлених на вирішення певних завдань (забезпечення правотворчості, вивчення суспільних відносин, прийняття рішення про розробку проекту нормативно-правового акта, його розгляд, затвердження тощо) [7, с. 73]; форма взаємодії об'єктивних і суб'єктивних чинників суспільного розвитку, зумовлених загальнокласовими (загальнонародними) інтересами, в процесі якої відбувається формування правосвідомості й волі панівного класу через правотворче волевиявлення уповноважених державою суб'єктів і подальша об'єктивація правотворчого волевиявлення у вигляді нормативно-правового акту [8, с. 28-29]; легітимна діяльність індивідів та їхніх об'єднань, у результаті якої під впливом певних об'єктивних потреб стихійно формуються правові відносини (природою яких є правосвідомість), що в подальшому санкціонуються державою [9, с. 15]; гносеологічний акт усвідомлення соціальної дійсності з метою її коригування через прийняття юридичних норм [10, с. 9]. Правоутворення об'єднує в собі всі форми і засоби виникнення, розвитку та зміни права, у тому числі й правотворчість. Процес правоутворення має будуватися з урахуванням базових соціальних цінностей з формуванням позитивних ціннісних установок, зорієнтованих на загальнолюдське, абсолютне і вічне [11, с. 42].

Слушно стверджує О. Ф. Скакун, що правотворення є формою виникнення і буття права, а саме правоутворення існує «... до правотворчості, поряд із ним, у вигляді правотворчості, після правотворчості у вигляді реалізації права» [12, с. 294]. Але з цього, тим не менше, не витікає, що «правоутворення є поняттям, ширшим, ніж такі як нормотворчість, правотворчість та законотворчість». Це дійсно вірно по відношенню до правотворчості та законотворчості, але, як вже зазначалось, нормотворчість позначає і створення технічних норм, і соціальних, і правових (як окремого виду соціальних). А отже, нормотворчість співпадає за обсягом з правоутворенням (формуванням права) виключно у випадках, коли мова йде про створення виключно правових норм.

Відтак, наголошує М. В. Цвік, формування права є складним, багатоаспектним соціальним процесом, обумовленим взаємодією об'єктивних та суб'єктивних чинників, що визначають і забезпечують утворення нових норм права. Використання санкціонованих державою звичаїв, норм моралі, релігії, громадських організацій також є поширеним явищем при формуванні різних правових систем. Переважна більшість правових норм має моральний зміст і вони є одночасно нормами моралі, санкціонованими державою. Досить часто право тією чи іншою мірою формується під впливом релігійних норм. Наймасштабнішим було правозакріплення релігійних норм у мусульманських країнах, де догмати релігії стали офіційним джерелом

права. Правові системи різних країн дублюють заповіді, зафіксовані у релігійних джерелах (не вбивай, не кради тощо). Одним із стародавніх способів формування права є санкціонування звичаїв шляхом визнання деяких звичаїв і закріплення їх у чинному законодавстві, судовій або адміністративній практиці [5, с. 323, 321]. Наприклад, ст. 7 Цивільного кодексу України (ЦК) передбачає можливість застосування звичаїв, які є усталеними у сфері цивільних відносин [13].

Також М. В. Цвік висловлює припущення, що «заклучним етапом процесу правоутворення є правозакріплення, тобто, надання певним правилам поведінки юридичної сили, встановлення міри можливої чи належної поведінки суб'єктів суспільних відносин. ... Правозакріплення відбувається шляхом санкціонування, тобто надання загальної обов'язковості і захисту з боку держави найбільш загальним і важливим правилам, що об'єктивно народжуються в суспільстві. Спочатку державне санкціонування обмежується наданням юридичної сили судовим рішенням, звичаям, договірним відносинам. Згодом шляхом нормотворчості та правотворчості державних органів з'являється писане право (законодавство)» [5, с. 323]. Отже, під правозакріпленням розуміють організаційно врегульовану, особливу форму діяльності держави або безпосередньо народу, внаслідок якої потреби суспільного розвитку і вимоги справедливості набувають правової форми, що виявляється у певному джерелі права (нормативному акті, прецеденті, звичаї та інших). Але у даному випадку слід визнати, що правозакріплення та правотворчість збігаються за обсягом, що призводить до необгрунтованого нагромодження термінології.

Сутність же законотворчості в демократичному суспільстві полягає у тому, що вираження загальної волі громадян, які мають право брати участь «особисто через своїх представників» у створенні законів. Усі інші акти правотворчості є вираженням волі або окремих посадових осіб, або державних органів, у тому числі й судових, органів місцевого самоврядування (акти Президента, Уряду, міністерств, відомств, адміністрацій і глав муніципальних утворень, судів – при винесенні рішень, що мають нормативне значення тощо), або представників окремих держав, або державних утворень (наприклад, при укладенні нормативних договорів), а також адміністрацій підприємств, установ, організацій при створенні корпоративних нормативних актів. Правотворчість не можна зводити до законотворчості. Законотворчість є монополією представницьких вищих органів держави (в Україні – Верховної Ради) у передбачених законом випадках, законотворчість – важлива складова частина правотворчості, яка забезпечується прийняттям законів [11, с. 89]. Слід усвідомити, що законотворчість – це процес, який формується безпосередньо і практикою, і вимогами життя, спираючись на величезний обсяг знань [14, с. 515]. Тому слід констатувати, що законотворчість можна визначити як підвид правотворчості, пов'язаний виключно із прийняттям парламентом держави законів за суворо регламентованою процедурою.

Проведене дослідження дозволяє зробити наступні **висновки:**

1. правотворчість, законотворчість та формування права (правоутворення) не можна вважати етапами нормотворчості, тому що дані категорії не утворюють послідовний процес, а можуть відбуватися паралельно, зумовлюватися одне одним, а можуть перериватися на певному етапі. Тобто вони виступають складовими елементами, а не стадіями нормотворчості;

2. нормотворчість виступає найширшою зі вказаних категорій, оскільки охоплює створення приписів всіх видів: технічних норм, соціальних норм та особливого виду соціальних норм – правових;

3. найбільший обсяг нормотворчості по відношенню до інших категорій зумовлений і тим, що у разі, коли мова йде про створення інших від правових видів соціальних норм (моральних, корпоративних, релігійних і т. д.), то нормотворчість починається у соціумі і там же і закінчується, не піднімаючись на офіційний рівень. Якщо ж мова йде про створення правових приписів, то через формування права нормотворчість виходить на правотворчість (процес формування права починається у соціумі, а закінчується на рівні офіційних органів або посадових осіб);

4. нормотворчий процес завжди тісно пов'язаний зі свідомістю особи як своєрідного інструменту, через який власне і відбувається сприйняття певних правил поведінки, оцінка їх як правильних, корисних, внаслідок чого наступним етапом стає закріплення у соціумі. У разі ж переходу інших видів соціальних норм до категорії правових, таким інструментом вже виступає правосвідомість, з'єднуючі відносно самостійні процеси нормотворчості та правотворчості в єдиний процес формування права (або правоутворення);

5. законотворчість можна визначити як підвид правотворчості, пов'язаний виключно із прийняттям парламентом держави законів за суворо регламентованою процедурою.

Література:

1. Керимов Д. А. Культура и техника законодательства: [монографія] / Д. А. Керимов. – М. : Юридическая литература, 1991. – 160 с.
2. Комаров С. А. Общая теория государства и права: Курс лекций / С. А. Комаров. – М. : Норма, 2004. – 440 с.
3. Марченко М. Н. Теория государства и права / М. Н. Марченко. – М. : Зерцало, 2004. – 640 с.
4. Касьянов В. В. Социология права / В. В. Касьянов. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2001. – 480 с.
5. Цвік М. В. Загальна теорія держави і права / М. В. Цвік. – Х. : Право, 2002. – 432 с.
6. Цвік М. В. Про сучасне праворозуміння / М. В. Цвік // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 4. – С. 15-20.

7. Коталейчук С. П. Правотворчість та законотворчість: чинники впливу та особливості законотворчого процесу в Україні / С. П. Коталейчук // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ. – 2005. – № 4 (24). – С. 71-76.
8. Венгеров А. Б. Теория государства и права: учебник для юридических вузов / А. Б. Венгеров. – М. : Омега-Л, 2005. – 595 с.
9. Дробязко С. Г. Правообразование, правотворчество, правоустановление, их субъекты и принципы / С. Г. Дробязко // Право и демократия. – 2003. – Вып. 14. – С. 15-23.
10. Бобылев А. И. Правотворчество и правотворческий процесс / А. И. Бобылев // Право и государство. – 2006. – № 6. – С. 34-40.
11. Варламова Н. В. Правотворчество и правообразование / Н. В. Варламова // Правотворчество и законность. – 1999. – № 3. – С. 34-38.
12. Скакун О. Ф. Теория государства и права / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2005. – 656 с.
13. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р., № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40-44. – Ст. 356.
14. Копиленко О. Л. Наукові засади розвитку законодавства / О. Л. Копиленко // Правова держава. – 2006. – Вып. 17. – С. 515-520.

Михайлина Т. В. Общетеоретический анализ элементов категории «нормотворчество»

Аннотация. Статья посвящена исследованию составных элементов категории «нормотворчество», которые в то же время являются по отношению к ней смежными категориями. Обоснована позиция относительно содержательных отличий элементов и этапов нормотворчества.

Ключевые слова: нормотворчество, правотворчество, регуляторы общественных отношений, источники права, правосознание.

Mikhaylina T. The theoretical analysis of rulemaking elements

Summary. This article highlights the main rulemaking elements, which at the same time are the adjacent categories for its. The approach regarding differences between the rulemaking elements and its stages is founded.

Key words: rulemaking, lawmaking, social regulation, sources of law, sense of justice.